

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym piętą Achillesa gimnazjalistów? : wyniki badań

Author: Danuta Krzyżyk

Citation style: Krzyżyk Danuta. (2013). Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym piętą Achillesa gimnazjalistów? : wyniki badań. W: H. Synowiec, M. Kubarek (red.), "Odmiany polszczyzny w szkole : teoria i praktyka" (S. 170-188). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Danuta Krzyżyk
Uniwersytet Śląski
Katowice

Frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym piętą Achilleśa gimnazjalistów? Wyniki badań

Naukę frazeologii w szkole należy zacząć już na I etapie edukacji. Jej głównym celem na wszystkich etapach kształcenia polonistycznego powinno być wzbogacanie zarówno czynnego, jak i biernego zasobu słownictwa uczniów, a dzięki temu kształcenie umiejętności poprawnego i estetycznego, dostosowanego do danej sytuacji komunikacyjnej, wypowiadania się w mowie i piśmie. Jak zauważa Piotr Müldner-Nieckowski, „biegłość w rozumieniu i używaniu frazemów i idiomów jest równie ważna, jak umiejętność posługiwania się pojedynczymi wyrazami i gramatyką”¹. Uczeń gimnazjum powinien zatem rozpoznawać frazeologizmy jako jednostki słownikowe, znać strukturę popularnych związków frazeologicznych, wiedzieć, jaką funkcję pełnią one w różnych tekstach (w tym literackich²), praktycznie wykorzystywać związki w swoich wypowiedziach. Powinien także mieć wiedzę na temat genezy wybranych bibli-

¹ P. MÜLDNER-NIECKOWSKI: *Wprowadzenie do frazeologii*. W: IDEM: *Nowy szkolny słownik frazeologiczny*. Warszawa 2004, s. 13.

² „Badanie frazeologizmów, ich funkcji i modyfikacji w tekstach poetyckich daje możliwość integrowania wiedzy o języku z wiedzą o literaturze”. Por. J. MAĆKIEWICZ: *Frazeologia*. W: *Wiedza o języku polskim w zreformowanej szkole*. Red. A. MIKOŁAJCZUK, J. PUZYNIŃA. Warszawa 2004, s. 107.

zmów³ i mitologizmów⁴ – tych przede wszystkim, które mają swe źródło w poznawanych na II i III etapie edukacyjnym tekstach (fragmentach *Biblii* i mitach). Nauczyciel polonista nie może, ucząc frazeologii, pomijać informacji o źródłach związków, odwołaniach do kontekstów historycznych (wiedzę tę należy poszerzać na IV etapie edukacyjnym). Tradycja jest bowiem „wartością, która istnieje nie tylko w sferze obyczajowej, ale przede wszystkim w języku, w leksyce, w zasobie frazeologicznym i paremiologicznym”⁵. Warto przypominać uczniom, że „świat antyczny jest tym wielkim zbiornikiem, z którego narody europejskie zaczerpnęły prawie wszystko, co uczyniło z nich narody kulturalne i posłużyło za fundament do dalszej samodzielnej budowy. Stamtąd wywodzimy się wszyscy duchowo. Każdy człowiek przynależny do kultury europejskiej obok swej ściślejszej ojczyzny posiada jeszcze inną, wspólną dla wszystkich, która, gdy sobie te sprawy dość jasno uświadomi, staje mu się nie mniej droga niż ta ściślejsza. Tą wspólną ojczyzną ludów Europy jest świat antyczny. Ściślej mówiąc – Grecja. Ona to stworzyła najgłębsze podstawy tego, czym po dziś dzień żyjemy. Rzym poza jedną dziedziną, dziedziną prawa – odegrał tu przede wszystkim rolę zbiornika i przewodnika: wchłonął on kulturę Grecji, i opanowawszy świat, zaszczerpił ją światu”⁶. Kultura grecka (helleńska) i kultura rzymska (łacińska) to ważne źródła cywilizacji europejskiej, a więc i polskiej. Jednym z przejawów dialogu kultury europejskiej z bogatą tradycją antyczną (grecko-rzymską) jest obecność w językach wielu narodów, w tym także w polszczyźnie, mitologizmów: wyrazów (np.: *ambrozja, eon, heros, heroiczny, labirynt, muza, najada*),

³ Za I. Bajerową przyjmuję, że biblizmy to „wyrazy i zwroty zaczerpnięte z Biblii, ale używane czy to w języku literackim, czy potocznym w znaczeniu przenośnym”. Por. I. BAJEROWA: *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego*. W: *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*. Red. M. KARPLUK, J. SAMBOR. Lublin 1988, s. 23.

⁴ Mitologizmy to wyrazy oraz związki wyrazowe zaczerpnięte z mitologii greckiej lub rzymskiej, lub innych narodów (mają związek historyczny i znaczeniowy z różnymi mitami), używane bądź to w języku literackim, bądź to w języku potocznym w znaczeniu przenośnym. Por. D. KRZYŻYK: *Biblizmy i mitologizmy we współczesnej polszczyźnie – teoria i dydaktyka*. „Język Polski w Liceum” 2008/2009, nr 3, s. 44–60.

⁵ G. DZIAMSKA-LENART: *Kryteria oceny szkolnych słowników frazeologicznych*. W: *Istnieć w kulturze*. Red. D. JASTRZĘBSKA-GOLONKA, A. RYPEL. Bydgoszcz 2010, s. 291.

⁶ S. SREBRNY: *Teatr grecki*. Warszawa 1984, s. 24–25.

w tym także eponimów⁷ (np.: *adonis, echo, faeton, faun, meduza, megiera, mentor, wulkan, beczka Danaid, silny jak Herkules, piękna Helena*), i związków frazeologicznych, również eponimicznych (np.: *syreni śpiew, po nitce do kłębka, jabłko niezgody, złote jabłko, wyprawa po złote runo*). Przekazywane z pokolenia na pokolenie są dobrem wszystkich.

Celem prowadzonych przeze mnie badań było sprawdzenie, jakie frazeologizmy o rodowodzie mitologicznym znają gimnazjaliści, które spośród mitologizmów odnotowanych we współczesnych źródłach leksykograficznych są przez nich przywoływane w pierwszej kolejności⁸, jaka jest wiedza uczniów o genezie frazeologizmów, wreszcie – jaka kompetencja kulturowa⁹.

By zyskać odpowiedzi na postawione pytania i stworzyć listę rankingową związków frazeologicznych genetycznie związanych z mitologią, przeprowadziłam badania ankietowe wśród gimnazjalistów z terenu województwa śląskiego. Ankiety wypełniło 642 uczniów¹⁰. W trakcie badań wszyscy ankietowani zostali poproszeni o podanie 10 związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym. Gimnazjaliści przywoływali od 4 do 10 jednostek¹¹, w sumie podali ich 5 579, w tym 4 539

⁷ Eponimy to wyrazy i zwroty pochodzące od imion i nazwisk, a także od nazw miejscowości, regionów, krain i krajów. Por. W. KOPALIŃSKI: *Słownik eponimów, czyli wyrazów odimiennych*. Warszawa 2004, s. 5.

⁸ Zebrane mitologizmy zostały odnotowane w następujących słownikach: G.J. BELLINGER: *Leksykon mitologii. Mity ludów i narodów świata*. Tłum. J. SZYMAŃSKA-KUMANIECKA. Warszawa 2003; S. BĄBA, G. DZIAMSKA, J. LIBEREK: *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 1995; W. KOPALIŃSKI: *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa 2003; P. MÜLDNER-NIECKOWSKI: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 2003; S. SKORUPKA: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 1977.

⁹ Przyjmuję, że kompetencja kulturowa to „zasób wiedzy o kulturze, stopień poinformowania (o kodach, konwencjach) oraz umiejętność rozpoznawania tych kodów i konwencji”. Por. T. KOSTYRKO, A. SZPOCIŃSKI: *Kultura artystyczna a kompetencje kulturowe*. Warszawa 1989, s. 120.

¹⁰ Badania wśród gimnazjalistów to część większej pracy badawczej. Materiał językowy zbierałam także wśród przedstawicieli innych grup wiekowych: uczniów szkoły podstawowej, młodzieży licealnej (klasy I) i studentów (studiów dziennych i zaocznych oraz studiów podyplomowych), a także słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku. W sumie w badaniach uczestniczyło 3 352 respondentów. Zebrałam 27 448 jednostek. Por. także: D. KRZYŻYK: *Znajomość związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym (na podstawie badań wśród studentów)*. W: *Język żyje. Rzecz o współczesnej polszczyźnie*. Red. K. OŹÓG. Rzeszów 2009, s. 134–141.

¹¹ Cztery jednostki podało 63 gimnazjalistów, pięć – 59, sześć – 75, siedem – 31, osiem – 49, dziewięć – 87, dziesięć – 319.

związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym i 1 034 jednostki niepoprawne (m.in. frazeologizmy niewywodzące się z mitologii, połączenia wyrazów, które nie są stałymi związkami frazeologicznymi, pojedyncze wyrazy motywowane różnymi mitologicznymi opowieściami).

Liczba wszystkich wymienionych przez uczniów mitologizmów oraz miejsce, które poszczególne jednostki zajmowały na listach tworzonych przez ankietowanych, pozwoliły mi na ułożenie listy rankingowej związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym. Ostatecznie znalazły się na niej 22 frazeologizmy.

LISTA RANKINGOWA

Związki frazeologiczne mitologiczne podane przez gimnazjalistów:

1. pięta Achillesa/pięta achillesowa – 519 (503/16),
2. syzyfowa praca – 517,
3. róg obfitości – 499,
4. koń trojański – 479,
5. silny jak Herkules – 434,
6. stajnia Augiasza – 411,
7. nić Ariadny/nitka Ariadny – 404 (479/5),
8. puszka Pandory – 336,
9. po nitce do kłębka/trafić po nitce do kłębka – 243 (196/47),
10. strzała Amora – 198,
11. wyprawa po złote runo/wyprawa Argonautów po złote runo – 138 (127/11),
12. odradzać się jak Feniks z popiołów – 94,
13. piękna jak Wenus – 67,
14. oczyścić stajnię Augiasza – 62,
15. otworzyć puszkę Pandory/otwierać puszkę Pandory – 55 (39/16),
16. Ikarowe loty – 31,
17. olimpijski spokój – 26,
18. praca Herkulesa – 12,
19. łuk Amora – 6,
20. pod egidą – 6,
21. jabłko niezgody – 5,
22. królestwo Neptuna – 3.

W większości przywołanych przez uczniów związków komponent mitologiczny¹² w postaci *nomen proprium* jest wyrażony bezpośrednio (*explicite*), a w strukturze związku pojawia się wówczas imię bohatera mitycznego (np. *pięta Achillesa*, *silny jak Herkules*, *stajnia Augiasza*), nazwa własna mitologicznego stwora (*odradzać się jak Feniks z popiołów*), nazwa mitologicznego rekwizytu (*pod egidą*, *wyprawa po złote runo*) bądź przymiotnik utworzony od nazwy własnej – od imienia lub od nazwy topograficznej (np. *Szyzef – szyzofowa praca*, *Troja – koń trojański*, *Olimp – olimpijski spokój*)¹³. Znacznie rzadziej gimnazjaliści wymieniali jednostki zawierające motywację mitologiczną wyrażoną w sposób pośredni, *implicite* (por. *po nitce do kłębka*/*trafić po nitce do kłębka*, *jabłko niezgody*). W zebranym materiale dominują związki frazeologiczne wywiedzione z mitów greckich (16 jednostek); imię bohatera mitologii rzymskiej (*Herkules*, *Amor*, *Wenus*, *Neptun*) jest komponentem sześciu frazeologizmów (*silny jak Herkules*, *praca Herkulesa*, *strzała Amora*, *łuk Amora*, *piękna jak Wenus*, *królestwo Neptuna*). Sytuacja ta nie dziwi, gdyż na lekcjach języka polskiego, a także w podręcznikach do kształcenia polonistycznego znacznie częściej przywoływane są mity greckie. Mitologia grecka jest starsza i ciekawsza od mitologii rzymskiej. Wszak to starożytni Grecy byli twórcami najwspanialszej, nasyconej historią i pełnej znaczeń, fascynującej współczesnych, mitologii europejskiej. Rzymianie jedynie niemal w całości zaadaptowali mitologię grecką, identyfikując wiele bóstw italskich z bogami greckiego panteonu, a nawet przejmując niektóre bóstwa, dla których nie było odpowiedników w ich własnym systemie wierzeń. Tylko w jednym przy-

¹² Por. M. PUDA-BLOKESZ: *Wariantywność mitologizmów frazeologicznych w świetle danych leksykograficznych*. W: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*. Red. P. FLICIŃSKI. Poznań 2011, s. 83.

¹³ Wymienione przez uczniów związki zawierały w swej strukturze nazwy o typie teonimów (komponentem frazeologizmów są imiona bogów lub powstałe od nich derywaty) – 4 związki, pseudoantropimów (w skład związku wchodzi imiona herosów, istot śmiertelnych lub powstałe od nich derywaty) – 9, pseudozoonimów (komponentem mitologicznym jest nazwa własna mitologicznego stwora) – 1, toponimów (w strukturze związku pojawia się nazwa własna lub utworzony od niej derywat) – 2, nazw mitologicznych rekwizytów – 3. Por. M. PUDA-BLOKESZ: *Frazeologizmy pochodzenia mitologicznego w języku polskim (zasób, stan i perspektywy opisu)*. W: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*. Red. S. BĄBA, K. SKIBSKI, M. SZCZYSZEK. Poznań 2010, s. 132–133.

padku zachowali niezależność – kultywowali własną wersję mitu o założeniu Rzymu przez Eneasza¹⁴. To jego ucieczka z obleganej przez Greków Troi stała się punktem wyjścia mitologii rzymskiej. Nie tylko jednak wiedza wyniesiona z lekcji języka polskiego bądź zaczerpnięta z książek dla ucznia zadecydowała o tym, jakie związki frazeologiczne przywoływali gimnazjaliści. Wpływ miały także czynniki cywilizacyjno-kulturowe (np. rozwój technologii informatycznej, popularność wśród uczniów tekstów kultury masowej). Na liście rankingowej na pozycji czwartej znalazło się wyrażenie *koń trojański*. Można ten związek uznać dzisiaj za jednostkę ekspansywną – jest to bowiem nazwa popularnego wirusa komputerowego, a więc określenie doskonale znane młodym użytkownikom języka, którzy chętnie korzystają z technologii informatycznej.

Uczniowie wymienili w ankietach przede wszystkim wyrażenia. Znalazły się wśród nich:

1. Wyrażenia, w których jeden człon jest rzeczownikiem w mianowniku, drugi natomiast rzeczownikiem w dopełniaczu (np.: *pięta Achillesa, nić Ariadny, nitka Ariadny, puszka Pandory, stajnia Augiasza, łuk Amora, królestwo Neptuna, róg obfitości, jabłko niezgody*).

2. Wyrażenia, w których człon określany jest rzeczownikiem, a człon określający przymiotnikiem w tym samym przypadku (np.: *pięta achillesowa, koń trojański, olimpijski spokój*).

3. Wyrażenia porównawcze, realizujące schemat: „taki jak x” (*silny jak Herkules, piękna jak Wenus*).

4. Wyrażenia przyimkowe (*pod egidą, wyprawa (Argonautów) po złote runo, po nitce do kłębka*).

Przywołali też cztery zwroty: *trafić po nitce do kłębka, odradzać się jak Feniks z popiołów, oczyścić stajnię Augiasza, otworzyć puszkę Pandory/otwierać puszkę Pandory*.

W zebranych materiale odnotowałam warianty frazeologiczne¹⁵: *pięta Achillesa/pięta achillesowa* (zmiana na poziomie wewnątrzleksykalnym – wymiana formy rzeczownikowej na przymiotnik odrzeczownikowy), *nić*

¹⁴ Por. A. COTTERELL: *Encyklopedia mitologii*. Przeł. P. TARACHA, B. MIERZEJEWSKA. Warszawa 2000; A. COTTERELL: *Ilustrowana encyklopedia mitów i legend świata*. Przeł. J. KORPANTY. Warszawa 1996; *Mity świata*. Warszawa 2002.

¹⁵ Szerzej na temat wariantywności mitologizmów frazeologicznych w: M. PUŁA-BŁOKESZ: *Wariantywność mitologizmów frazeologicznych...*, s. 81–93.

Ariadny/nitka Ariadny (zmiana na poziomie wewnątrzleksykalnym w obrębie członu nominalnego), *po nitce do kłębka/trafić po nitce do kłębka* (zmiana na poziomie leksykalnym – fakultatywność członu werbalnego), *wyprawa po złote runo/wyprawa Argonautów po złote runo* (zmiana na poziomie leksykalnym – fakultatywność członu nominalnego), *otworzyć puszkę Pandory/otwierać puszkę Pandory* (zmiana na poziomie wewnątrzleksykalnym – zmiana aspektu członu werbalnego).

Ankietowani przywołali niewiele mitologizmów (z ponad 200 możliwych), a część związków frazeologicznych odtworzyli niezgodnie z przyjętą normą. Jest to zapewne spowodowane niską frekwencją frazeologizmów o rodowodzie mitologicznym w języku potocznym, a nawet literackim (wiele z nich to jednostki recesywne, por.: *stawiać Pelion na Ose, łożo Prokrusta, wyskoczyć jak Atena z głowy Zeusa, list Bellerofonta, Janusowe oblicze, ptak Faetona, łązy Eos, lary i penaty*). Na ubożenie zasobu leksykalnego młodego pokolenia mają również wpływ czynniki pozajęzykowe, w tym przede wszystkim przemiany cywilizacyjno-kulturowe, przyczyny instytucjonalne oraz dydaktyczne¹⁶.

Wiele zjawisk w języku dzieci i młodzieży – jak zauważają badacze – ma swoje podłoże w przemianach cywilizacyjnych i kulturowych. Znajdują one odbicie także we współczesnej szkole, która, może nawet bardziej niż inne instytucje, odzwierciedla zachodzące przemiany. Popularne wśród młodego pokolenia media elektroniczne nierzadko powodują odejście od słowa pisanego (spadek czytelnictwa) i zwrócenie się ku obrazom oraz dźwiękom, a tym samym obniżają rangę słowa pisanego. Wpływają również na „spadek »mocy« języka literackiego”¹⁷ oraz ubożenie zasobu leksykalnego dzieci i młodzieży. Jak zauważa Kazimierz Ożóg, „*homo loquens* zmienia się w *homo videns*. Widzieć stopniowo wypiera rozumieć”¹⁸.

Proces ten pogłębiają zmiany zachodzące w polskiej szkole. Wprawdzie autorzy obowiązującej podstawy programowej kształcenia ogólnego deklarują, że jednym z najważniejszych zadań szkoły jest kształcenie umie-

¹⁶ Por. D. KRZYŻYK: *Umiejętności tekstotwórcze i językowe uczniów w pisemnych pracach maturalnych*. W: *Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej*. Red. U. KOPEĆ, Z. SIBIGA. Rzeszów 2010, s. 149–163.

¹⁷ K. OŻÓG: *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów 2001, s. 19.

¹⁸ Ibidem, s. 18.

jętności posługiwania się językiem polskim, w tym dbałość o wzbogacenie zasobu słownictwa uczniów¹⁹, jednak na tych deklaracjach poprzestają. Uczeń gimnazjum ma stosować w swych wypowiedziach związki frazeologiczne, rozumiejąc ich znaczenie²⁰, a uczeń szkoły ponadgimnazjalnej winien odczytywać sens całego tekstu, a w nim znaczenie związków frazeologicznych²¹, jednak nie znajdziemy w podstawie zapisów o konieczności wprowadzenia wiedzy z zakresu frazeologii – czym jest związek frazeologiczny, co go różni od innych jednostek języka, jakie są źródła polskiej frazeologii, jaka jest ich funkcja w różnego rodzaju tekstach. Pomijany jest też aspekt poprawnościowy posługiwania się związkami frazeologicznymi. Nie znajdziemy również w *Podstawie programowej* informacji o tym, że uczeń powinien nauczyć się korzystać ze słownika frazeologicznego²².

Zapisy w *Podstawie programowej* wpływają na kształt podręczników szkolnych. Niektórzy ich autorzy rezygnują z wprowadzania wiedzy z zakresu nauki o języku, w tym z frazeologii. Przy okazji omawiania mitów pomijają lub marginalizują informacje o mitologicznych związkach frazeologicznych. Niestety, również studenci filologii polskiej, przyszli nauczyciele języka polskiego, nie są wyposażani w wiedzę o kulturze antycznej, jej wpływie na polszczyznę. Niezmiernie rzadko bowiem w siatkach kierunków polonistycznych można znaleźć takie przedmioty, jak: literatura starożytna, wiedza o *Biblii* itp. A przecież bez znajomości tradycji nie może być mowy o pełnym poznaniu współczesności. Zarówno bowiem *Biblia*, jak i literatura antyczna (także biblizmy i mitologizmy) są źródłem wiedzy o człowieku, kulturze, świecie. Parafrazując słowa Ireny Bajerowej, można powiedzieć, że człowiek, który nie zna wątków biblijnych i mitologicznych, przewijających się przez różne sfery naszej kultury, staje się nowoczesnym barbarzyńcą²³.

Niepełne merytoryczne przygotowanie przyszłych nauczycieli polonistów, brak treści z zakresu frazeologii w *Podstawie programowej* i w pod-

¹⁹ *Podstawa programowa z komentarzami. T. 2: Język polski w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*. Warszawa 2011, s. 16, 20.

²⁰ *Ibidem*, s. 39.

²¹ *Ibidem*, s. 43.

²² O trudnościach, jakie może nastręczyć uczniowi korzystanie ze słowników frazeologicznych, pisze G. DZIAMSKA-LENART: *Kryteria oceny szkolnych słowników frazeologicznych...*, s. 287.

²³ Por. I. BAJEROVA: *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego...*, s. 24.

ręcznikach szkolnych, dodatkowo zbyt mała liczba godzin przeznaczonych na język polski sprawiają, że nauczanie frazeologii ma tylko charakter okazjonalny, doraźny. Uprawomocnione instytucjonalnie, nie zawsze właściwe postępowanie dydaktyczne polonistów (tj. sporadyczne i pobieżne omawianie zagadnień z zakresu frazeologii na lekcjach języka polskiego, wprowadzanie związków frazeologicznych bez kontekstu – w oderwaniu od zdania, rezygnacja z ćwiczeń w korzystaniu ze słowników, przeznaczanie zbyt mało czasu na utrwalanie opracowanego materiału leksykalnego, brak funkcjonalnych powtórek) oraz zła strategia uczenia się samych uczniów (uczenie się wyrazów, związków frazeologicznych na pamięć, po to tylko, by zaliczyć sprawdzian) zubożają wiedzę i umiejętności uczniów.

Potwierdzeniem tych spostrzeżeń są odpowiedzi ankietowanych gimnazjalistów. Podali oni aż 125 różnych niepoprawnych jednostek, które uznali za związki frazeologiczne o rodowodzie mitologicznym.

LISTA RANKINGOWA

Jednostki niepoprawne podane przez gimnazjalistów:

1. maczuga Herkulesa/herkulesa – 88 (69/19),
2. nić Adrianny/nić Adriany/nić Adryjanny/nić ariany/nitka Ariatnej – 67 (46/15/3/2/1),
3. labirynt Minotaura/labirynt z Minotaurem/labirynt minotaura/labirynt minotařła – 48 (39/5/3/1),
4. skrzynka Pandory/skrzynka pandory – 37 (33/4),
5. zakon Feniksa – 37,
6. Dedal i Ikar – 34,
7. Wojownicza księżniczka/Wojownicza Księżniczka – 31 (23/8),
8. egipskie ciemności – 29,
9. puszka z Pandorą/puszka z pandorą – 29 (18/11),
10. ścięgn Achilleśa/ścięgn achilleśa – 27 (24/3),
11. olimpiada – 27,
12. syzyfowe prace – 26,
13. lecieć jak Ikar – 24,
14. iść po śladzie – 22,
15. toczyć kamień – 21,
16. amorek/Amorek – 19 (12/7),
17. puszka z Pandory – 19,

18. zrobić porządek – 19,
19. puszki Pandory – 17,
20. wyprawa po runo/podróż po runo – 17 (14/3),
21. lot Dedala i Ikara – 17,
22. olimpijskie zawody/zawody olimpijskie – 16 (9/7),
23. iść w labiryncie – 16,
24. upadek Ikara – 14,
25. chaos/haos – 13 (8/5),
26. mądra Atena – 13,
27. Syzyf – 11,
28. Wenus – 11,
29. łuk amorka – 9,
30. zadanie Herkulesa/zadania Herkulesa – 9 (5/4),
31. bogowie i herosi – 8,
32. działać podstępnie – 8,
33. labirynt – 8,
34. drewniany koń – 8,
35. gniew Zeusa – 7,
36. głupi Ikar – 7,
37. odradzać się jak Feniks z popiołu – 7,
38. oczyścić stajnię/stajnie – 7 (5/2),
39. przebiegły Syzyf – 7,
40. przygody Herkulesa – 7,
41. rzucać gromy – 7,
42. spadać/spaść jak Ikar – 7 (4/3),
43. Amor – 6,
44. mocny jak Herkules – 6,
45. odradzać się z popiołów/odradzać się z popiołu – 6 (4/2),
46. Zeus – 6,
47. zwijać w kłębek – 6,
48. 12 prac Herkulesa – 6,
49. echo – 5,
50. pioruny Zeusa – 5,
51. podniebny lot – 5,
52. strzał Amora – 5,
53. Zeus i Hera – 5,

54. bogowie greccy – 4,
55. grom z nieba – 4,
56. serce przebite strzałą/serce przebite strzałą Amora – 4 (3/1),
57. stać jak słup soli – 4,
58. syn marnotrawny – 4,
59. twardy jak kamień – 4,
60. mity – 4,
61. spaść z nieba – 4,
62. góra Olimp – 3,
63. lot do słońca – 3,
64. męka Syzyfa – 3,
65. niebezpieczny lot/niebezpieczne loty – 3 (2/1),
66. odradzać się jak Feliks/Felix – 3 (2/1),
67. odważny jak Herkules – 3,
68. złoty cielec – 3,
69. zostać herosem – 3,
70. bałagan jak w stajni – 2,
71. kara Syzyfa/kara dla Syzyfa – 2,
72. lampa aladyna/lampa Alladyna – 2,
73. między niebem a ziemią – 2,
74. odnaleźć ślad – 2,
75. piękna jak Artemida – 2,
76. pokazywać rogi – 2,
77. słaby punkt – 2,
78. brud jak w stajni/brudno jak w stajni – 2,
79. szybki jak błyskawica – 2,
80. twardy jak skała – 2,
81. w stajni Augiasza – 2,
82. złoty róg kozy – 2,
83. bitwa o Troję – 1,
84. blady strach – 1,
85. bogowie z mitów – 1,
86. bóg morza – 1,
87. brudno jak w chlewie – 1,
88. bujać w obłokach – 1,
89. być na gigancie – 1,

90. czarodziejska różdżka – 1,
91. dojść po nitce Ariadny do kłębka – 1,
92. dojść po nitce Ariadny do wyjścia – 1,
93. dojść po nitce do kłębka jak Tezeusz – 1,
94. dosięgnąć nieba – 1,
95. drakońskie męki – 1,
96. drewniany koń podstępu – 1,
97. głupi ikarowy lot – 1,
98. heros – 1,
99. igrzyska – 1,
100. latający dywan – 1,
101. mądrość Ateny – 1,
102. nieposprzątana stajnia Augiasza – 1,
103. nie owijać w bawełnę – 1,
104. odradzać się jak Asterix z popiołów – 1,
105. odradzać się jak Obeliks z popiołów – 1,
106. planeta Wenus – 1,
107. podróż po złote runo – 1,
108. podziemia Hadesa – 1,
109. posłaniec bogów – 1,
110. potwór z labiryntu – 1,
111. praca dla Herkulesa – 1,
112. puszka Pandony – 1,
113. puszka panny – 1,
114. puszka z pandą – 1,
115. smok wawelski – 1,
116. trąba jerychońska – 1,
117. róg kozy – 1,
118. róg z kozy – 1,
119. róg Zeusa – 1,
120. rządzić jak Zeus – 1,
121. stajnia Ogiasza – 1,
122. ślepość Temidy – 1,
123. uroda Wenus – 1,
124. wspinać się jak Syzyf – 1,
125. zgrabna jak Wenus – 1.

Mechanizm popełnianych przez uczniów błędów frazeologicznych był różny. Ankietowani najczęściej naruszali ustabilizowaną strukturę związków frazeologicznych – przekształcali ich płaszczyznę leksykalną. Innowacje wymieniane obejmowały:

1. Zmianę komponentu frazeologizmu na inny, podobny brzmieniowo, np.: *nić Adrianny/nić Adriany/nić Adryjanny/nić ariany/nitka Ariatnej; odradzać się jak Asterix z popiołów; odradzać się jak Obeliks z popiołów*²⁴; *puszka Pandory*.

2. Zmianę komponentu frazeologizmu na inny, związany z tym samym mitem, wskazujący np. inną cechę bohatera: *odważny jak Herkules* zamiast *silny jak Herkules*, także: *róg Zeusa* zamiast *róg Amaltei* lub *róg obfitości*.

3. Zmianę komponentu frazeologizmu na inny, synonimiczny, np. *mocny jak Herkules* zamiast *silny jak Herkules*; *podróż po złote runo* zamiast *wyprawa po złote runo*; *zgrabna jak Wenus* zamiast *piękna jak Wenus*.

4. Zmianę komponentu frazeologizmu na inny, pokrewny semantycznie: *skrzynka Pandory* zamiast *puszka Pandory*.

5. Zmianę komponentu frazeologizmu na inny, wywodzący się z innego mitu: *piękna jak Artemida* zamiast *piękna jak Wenus*.

W zebranym materiale znalazły się też innowacje skracające (*wyprawa po runo* zamiast *wyprawa po złote runo*; *oczyścić stajnię/stajnie* zamiast *oczyścić stajnię Augiasza/stajnie Augiasza*; *odradzać się z popiołów* zamiast *odradzać się jak Feniks z popiołów*) oraz innowacje rozwijające (*głupi ikarowy lot* zamiast *ikarowy lot*; *dojść po nitce Ariadny do kłębka* zamiast *dojść po nitce do kłębka*; *dojść po nitce do kłębka jak Tezeusz* zamiast *dojść po nitce do kłębka*; *złoty róg kozy* zamiast *złoty róg*; *nieposprzątana stajnia Augiasza* zamiast *stajnia Augiasza*).

Rzadziej ankietowani dokonywali zmian w zakresie form gramatycznych związku frazeologicznego (innowacje regulujące). Nieliczne tego typu modyfikacje dotyczyły:

- zmiany liczby gramatycznej komponentu: *syzyfowe prace* zamiast *syzyfowa praca*; *odradzić się jak Feniks z popiołu* zamiast *odradzać się jak Feniks z popiołów*;

²⁴ Astérix i Obelix to bohaterowie popularnej serii komiksowej, a także inspirowanych komiksami filmów animowanych, fabularnych i gier komputerowych.

- zmian w schemacie składniowym związku: *puszka z Pandorą*, z *puszki Pandory*, *puszka z Pandory* zamiast *puszka Pandory*.

Niektóre przywoływane przez gimnazjalistów związki frazeologiczne uległy więcej niż jednej modyfikacji, por. *dojść po nitce Ariadny do wyjścia*, *odradzać się jak Feliks/Felix*.

Warto zauważyć, że uczniowie wymieniali także wielowyrazowe mitologizmy gatunkujące, które są specjalistycznymi nazwami (terminami, nazwami własnymi) i odnoszą się do ściśle przypisanych im de-sygnatów²⁵, por. *maczuga Herkulesa/herkulesa* (wysoka wapienna skała w kształcie maczugi charakterystyczny punkt krajobrazowy w Pieskowej Skale), *ścięgno Achillesa/ścięgno achillesa* (ścięgno mięśnia trójgłowego łydki), *góra Olimp* (góra w Grecji, nad brzegiem Zatoki Termajskiej; w mitologii – siedziba bogów), *planeta Wenus* (jedna z planet Układu Słonecznego).

Respondenci oprócz związków, które rzeczywiście wywodzą się z mitologii greckiej lub rzymskiej i są odnotowane w źródłach leksykograficznych, wymieniali także frazeologizmy o innym rodowodzie (*rzucać gromy*²⁶, *twardy jak kamień*, *twardy jak skała*, *bujać w obłokach*, *nie owijać w bawełnę*, *być na gigancie*), w tym biblizmy (*egipskie ciemności*, *trąba jerychońska*, *stać jak słup soli*, *pokazywać rogi*, *złoty cielec*, *syn marnotrawny*) i połączenia wyrazowe wywodzące się z legend (*latający dywan*, *lampa aladyna/lampa Alladyna* oraz *smok wawelski*). Niekiedy w strukturze związków o innym niż mitologiczny rodowodzie także dokonywali różnych modyfikacji (por. *drakońskie męki*, *blady strach*, *grom z nieba*).

Gimnazjaliści wymienili także szereg połączeń wyrazowych, które rzeczywiście nawiązują do różnych mitologicznych opowieści, ale nie są stałymi związkami frazeologicznymi, np.: *labirynt Minotaura*, *potwór z labiryntu*, *lot Dedala i Ikara*, *mądra Atena*, *mądrość Ateny*, *w stajni Augiasza*, *nieposprzątana stajnia Augiasza*, *12 prac Herkulesa*, *bitwa o Troję*, *gniew Zeusa*, *pioruny Zeusa*, *podziemia Hadesa*, *lot do słońca*, *przebiegły Syzyf*,

²⁵ Por. M. PUDA-BLOKESZ: *Frazeologizmy pochodzenia mitologicznego w języku polskim...*, s. 125.

²⁶ Związek *rzucać gromy* być może został przywołany jako nawiązanie do zachowania Zeusa, który był m.in. władcą błyskawic. Możliwe też, że uczniom znany był stały epitet: *gromowładny Zeus*.

toczyć kamień, drewniany koń. Zdarzało się, że respondenci tworzyli wyrażenia porównawcze, które miały naśladować strukturę utrwalonych w polszczyźnie porównań i jednocześnie nawiązywać do sytuacji ze znanych im mitów, por.: *rządzić jak Zeus, wspinać się jak Syzyf, spaść/spadać jak Ikar, lecieć jak Ikar*.

Często też zamiast, zgodnie z poleceniem, podawania związków frazeologicznych wypisywali imiona bogów: *Zeus, Zeus i Hera, Wenus, Amor* lub innych bohaterów mitów: *Ikar i Dedal, Syzyf*²⁷, a także pojedyncze wyrazy, w tym eponimy: *labirynt, heros, echo, chaos*.

Kilku respondentów zasugerowało się współczesnymi tekstami literackimi, filmami i grami komputerowymi, które albo nawiązują do znanych z mitologii wydarzeń, albo przywołują mitologicznych bohaterów. Stąd takie odpowiedzi, jak: *Wojownicza księżniczka/Wojownicza Księżniczka*²⁸, *zakon Feniksa*²⁹, *zostań herosem*³⁰, *przygody Herkulesa*³¹.

Niektórzy uczniowie zamiast związku frazeologicznego podawali jego znaczenie, np.: *słaby punkt (pięta Achillesa)*, *zrobić porządek (wyczyścić stajnię Augiasza)*, *odnaleźć ślad (trafić po nitce do kłębka)*.

Analiza zgromadzonego materiału językowego pozwala na następujące wnioski:

1. Związki frazeologiczne w zasobie leksykalnym młodych użytkowników języka nie są elementami utrwalonymi, jest to zbiór, który ciągle zubaża się.

2. Wiedza gimnazjalistów na temat związków frazeologicznych nie jest ugruntowana, nie znają oni istoty związków frazeologicznych, nie odróżniają połączeń luźnych od stałych, związków frazeologicznych od eponimów.

3. Struktura związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym jest słabo utrwalona – uczniowie z trudem odtwarzają z pamięci

²⁷ Zdarzało się, że imię bohatera respondenci poprzedzali wartościującym przymiotnikiem: *przebiegły Syzyf, głupi Ikar*.

²⁸ *Wojownicza księżniczka* to tytuł serialu fantasy.

²⁹ *Harry Potter i Zakon Feniksa* to tytuł piątego tomu serii o Harrym Potterze autorstwa Joanne Kathleen Rowling, a także tytuł filmu oraz gry komputerowej i konsolowej. Pojawiający się w tytule „Zakon Feniksa” to tajna organizacja, mająca na celu walkę z Lordem Voldemortem oraz jego zwolennikami.

³⁰ *Zostań herosem* to nazwa gry online.

³¹ Tytuł *Przygody Herkulesa* noszą: film fabularny, serial, gra PC.

kształt związku, nierzadko kłopoty sprawia im poprawne przywołanie postaci graficznej komponentu frazeologizmu w postaci imienia bohatera mitologicznego, nie zdają sobie sprawy z ograniczeń wymiany komponentów.

4. Ankietowani nierzadko lepiej znają genezę frazeologizmu (treść mitu) niż postać frazeologizmu.

5. Respondenci słabo identyfikują związki frazeologiczne wyodrębnione z uwzględnieniem kryterium genealogicznego, mylą mitologizmy z biblizmami, ze związkami pochodzącymi z różnych tekstów literackich.

Prowadzone badania potwierdzają wcześniejsze spostrzeżenia dydaktyków języka i językoznawców³², że wiedza uczniów z zakresu frazeologii nie jest zadowalająca. Zaburzony jest zarówno ilościowy, jak i jakościowy rozwój ich zasobu leksykalnego. W związku z tym na wszystkich etapach edukacyjnych w ramach kształcenia polonistycznego należałoby zadbać o zaplanowanie odpowiedniej liczby godzin lekcyjnych na wprowadzanie wiedzy i kształcenie umiejętności z zakresu frazeologii. Przekazywana uczniom wiedza powinna być sfunkcjonalizowana, należy m.in. skoncentrować ich uwagę na dokładnym objaśnieniu istoty związku frazeologicznego, uczyć obserwowania struktury związków frazeologicznych, pokazywać wariantywność niektórych frazeologizmów oraz jej ograniczenia, także kształcić umiejętność wykorzystywania frazeologizmów w różnego typu wypowiedziach.

³² Por. K. DŁUGOSZ: *Błędy leksykalne i frazeologiczne w pracach maturalnych*. W: *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej*. Red. H. SYNOWIEC. Katowice 2002, s. 538–543; H. SYNOWIEC: *Badania nad świadomością językową uczniów w zakresie frazeologii – wyniki oraz implikacje dydaktyczne*. W: *Edukacja humanistyczna, aksjologiczna i estetyczna w świetle programów i potrzeb oświatowych*. Red. J. KIDA. Rzeszów 2001, s. 163–169; H. SYNOWIEC: *Rozumienie znaczenia związków frazeologicznych w szkole*. W: *Wybrane zagadnienia edukacji polonistycznej*. Red. H. KURCZAB, U. KOPEĆ, E. KOZŁOWSKA. Rzeszów 2002, s. 179–190; H. SYNOWIEC: *Frazeologia w wybranych podręcznikach gimnazjalnych a potrzeby językowe uczniów*. W: „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 20. Red. H. SYNOWIEC. Katowice 2009, s. 130–140; D. KRZYŻYK: *Znajomość związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym...*, s. 134–141; D. KRZYŻYK, H. SYNOWIEC: *Z badań nad związkami frazeologicznymi z komponentami nazw barw w języku uczniów. (Wyniki badań, propozycje dydaktyczne)*. W: *W trosce o dobrą edukację*. Red. A. JANUS-SITARZ. Kraków 2009, s. 133–145.

Literatura

- BAJEROWA I.: *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego*. W: *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*. Red. M. KARPLUK, J. SAMBOR. Lublin 1988.
- BĄBA S., DZIAMSKA G., LIBEREK J.: *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 1995.
- BELLINGER G.J.: *Leksykon mitologii. Mity ludów i narodów świata*. Tłum. J. SZYMAŃSKA-KUMANIECKA. Warszawa 2003.
- COTTERELL A.: *Encyklopedia mitologii*. Przeł. P. TARACHA, B. MIERZEJEWSKA. Warszawa 2000.
- COTTERELL A.: *Ilustrowana encyklopedia mitów i legend świata*. Przeł. J. KORPANTY. Warszawa 1996.
- DLUGOSZ K.: *Błędy leksykalne i frazeologiczne w pracach maturalnych*. W: *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej*. Red. H. SYNOWIEC. Katowice 2002.
- DZIAMSKA-LENART G.: *Kryteria oceny szkolnych słowników frazeologicznych*. W: *Istnieć w kulturze*. Red. D. JASTRZĘBSKA-GOLONKA, A. RYPEL. Bydgoszcz 2010.
- KOPALIŃSKI W.: *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych*. Warszawa 2004.
- KOPALIŃSKI W.: *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa 2003.
- KOSTYRKO T., SZPOCIŃSKI A.: *Kultura artystyczna a kompetencje kulturowe*. Warszawa 1989.
- KRZYŻYK D.: *Biblizmy i mitologizmy we współczesnej polszczyźnie – teoria i dydaktyka*. „Język Polski w Liceum” 2008/2009, nr 3, s. 44–60.
- KRZYŻYK D.: *Umiejętności tekstotwórcze i językowe uczniów w pisemnych pracach maturalnych*. W: *Kształcenie językowe w dobie kultury masowej polisensorycznej*. Red. U. KOPEĆ, Z. SIBIGA. Rzeszów 2010.
- KRZYŻYK D.: *Znajomość związków frazeologicznych o rodowodzie mitologicznym (na podstawie badań wśród studentów)*. W: *Język żyje. Rzecz o współczesnej polszczyźnie*. Red. K. OŻÓG. Rzeszów 2009.
- KRZYŻYK D., SYNOWIEC H.: *Z badań nad związkami frazeologicznymi z komponentami nazw barw w języku uczniów. (Wyniki badań, propozycje dydaktyczne)*. W: *W trosce o dobrą edukację*. Red. A. JANUS-SITARZ. Kraków 2009.
- MAĆKIEWICZ J.: *Frazeologia*. W: *Wiedza o języku polskim w zreformowanej szkole*. Red. A. MIKOŁAJCZUK, J. PUZYNNIA. Warszawa 2004.
- Mity świata*. Warszawa 2000.
- MÜLDNER-NIECKOWSKI P.: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 2003.
- MÜLDNER-NIECKOWSKI P.: *Wprowadzenie do frazeologii*. W: *IDEM: Nowy szkolny słownik frazeologiczny*. Warszawa 2004.
- OŻÓG K.: *Poliszczyna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów 2001.
- Podstawa programowa z komentarzami. T. 2: Język polski w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*. Warszawa 2011.
- PUDA-BLOKESZ M.: *Frazeologizmy pochodzenia mitologicznego w języku polskim (zasób, stan i perspektywy opisu)*. W: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*. Red. S. BĄBA, K. SKIBSKI, M. SZCZYSZEK. Poznań 2010.

- PUDA-BLOKESZ M.: *Wariantywność mitologizmów frazeologicznych w świetle danych leksyograficznych*. W: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*. Red. P. FLICIŃSKI. Poznań 2011.
- SKORUPKA S.: *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa 1977.
- SREBRNY S.: *Teatr grecki*. Warszawa 1984.
- SYNOWIEC H.: *Badania nad świadomością językową uczniów w zakresie frazeologii – wyniki oraz implikacje dydaktyczne*. W: *Edukacja humanistyczna, aksjologiczna i estetyczna w świetle programów i potrzeb oświatowych*. Red. J. KIDA. Rzeszów 2001.
- SYNOWIEC H.: *Frazeologia w wybranych podręcznikach gimnazjalnych a potrzeby językowe uczniów*. W: „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 20. Red. H. SYNOWIEC. Katowice 2009.
- SYNOWIEC H.: *Rozumienie znaczenia związków frazeologicznych w szkole*. W: *Wybrane zagadnienia edukacji polonistycznej*. Red. H. KURCZAB, U. KOPEĆ, E. KOZŁOWSKA. Rzeszów 2002.

Danuta Krzyżyk

**Idiomatic expressions of a mythological origin
an Achilles' heel of junior high school students?
The research findings**

S u m m a r y

The article discusses the results coming from empirical studies conducted among junior high school students in the Silesian voivodship. The studies aimed at checking which idiomatic expressions of a mythological origin, are known by junior high school students, which mythologisms to be found in modern lexicographic sources are referred to by them, what knowledge about the origin of idiomatic expressions the students represent, and what cultural competence they have. The linguistic material collected allowed for formulating general conclusions, as well as pointing to the reasons of a decreasing number of items of a mythological origin in students' vocabulary.

Данута Кшижик

**Фразеологизмы мифологического происхождения –
ахиллесова пята польских гимназистов?
Результаты исследований**

Резюме

В статье рассматриваются результаты эмпирических исследований, проведенных среди учеников гимназий (второго этапа среднего образования в Польше) Силезского воеводства. Их цель заключалась в том, чтобы проверить, какие фразеологизмы мифологического происхождения известны ученикам гимназий, какие среди мифологизмов, зафиксированных в современных лексикографических источниках, приводятся ими в первую очередь, каковы знания школьников на тему генезиса фразеологизмов и какова их культурная компетенция. Собранный языковой материал позволил сформулировать общие выводы, а также показать причины уменьшения в лексическом запасе учеников числа единиц мифологического происхождения.